

Serahsî'nin Şerhu's-Siyeri'l-Kebîr Adlı Eseri Üzerine

Oğuzhan TAN

Dr.; Ankara Ü. İlahiyât F.

Abstract

This article intends to shed light upon certain aspects of Sarakhsi's Sharh al-Siyar al-Kabir such as its historical importance in Islamic legal literature, some questions concerning its text and features. This survey does not include the review of a particular edition of Sharh al-Siyar al-Kabir but it covers information about its publications in different languages.

Key words:

Sarakhsi, Siyar, International Law

I. Muhammed b. el-Hasen eş-Şeybânî'nin es-Siyeru'l-Kebîr'i

Serahsî'nin Şerhu's-Siyeru'l-Kebîr adlı eserini tanıtmak için öncelikle bu şerhin aslı olan eserden bahsetmek gerekmektedir. Çünkü bir eserin şerhini, o eserin bizzat kendisinden ayrı düşünmek mümkün değildir.

Hanefî fıkhında ilk dönemden itibaren siyer konularına büyük önem verilmiştir. Nitekim Ebû Hanîfe'nin öğrencileri, onun siyer ile ilgili görüşlerini yazılı ve sözlü olarak rivayet etmişlerdir. Siyer alanında eser veren ilk ve en önemli fakihlerden biri olan Evzâî, yazmış olduğu eserde (Siyeru'l-Evzâî) başta Ebû Hanîfe olmak üzere Hanefîlerin bu konulardaki görüşlerini eleştirmiştir. Ebû Yûsuf ise, Evzâî'nin bu eleştirilerine cevap vermek amacıyla er-Redd alâ Siyeri'l-Evzâî adlı bir eser yazmıştır. Yine siyer konusunda İmâm Muhammed, es-Siyeru's-Sağîr adında bir eser telif etmiştir. Bu eserinde İmâm Muhammed, Ebû Hanîfe'nin siyerle ilgili görüşlerini Ebû Yûsuf'un rivayetlerine dayandırarak aktarmıştır. Zira İmâm

Muhammed, Ebû Hanife'nin vefatından sonra fıkıh tahsiline Ebû Yusuf'tan dinlediği derslerle devam etmiş ve Ebû Hanife'nin siyere dair görüşlerini daha çok Ebû Yûsuf vasıtasıyla öğrenmiştir. İmâm Muhammed'in gerek eser adlarında gerekse bazı kitaplarında yer alan bölüm adlarında "el-Kebîr" ve "es-Sağîr" sıfatlarının yer alması da onun Ebû Hanife ve Ebû Yûsuf'tan dersler alması ile ilişkilendirilmiştir. Bu yaklaşıma göre, İmâm Muhammed, doğrudan Ebû Hanife'den aldığı bilgileri ihtiva eden eserlerinin adlarına el-Kebîr sıfatını eklemiş; Ebû Hanife'ye ait olan fakat Ebû Yûsuf vasıtasıyla öğrendiği görüşleri ihtiva eden eserlerini ise es-Sağîr diye nitelemiştir.⁴⁴⁵

Bu dönemde, siyer yazımında, öncülüğünü Evzâi'nin yaptığı Şâm ekolü ile Hanefîlerin oluşturduğu Bağdat ekolü arasında bir rekabet olduğu görülmektedir. Bu durumun arka planında Emevî-Abbâsî rekabetinin yattığı da düşünülebilir. Zira Emevîler, Şâm'da uluslararası ilişkiler ve savaş-barış konuları ile ilgili olarak Evzâi'nin görüşlerini esas alırken⁴⁴⁶ bundan çok kısa bir süre sonra Bağdat merkezli Abbâsîler, aynı konularda Hanefî imamların görüşlerini esas almışlardır.

İmâm Muhammed'in es-Siyeru'l-Kebîr'i telif etmesi de bu rekabetin sonucunda meydana gelmiştir. Belirtildiğine göre, Evzâi, İmâm Muhammed'in yazmış olduğu es-Siyeru's-Sağîr'i görmüş ve bu eseri beğenmediğini şu sözleriyle ifade etmiştir:

"Bu konuda eser yazmak Iraklıların nesine! Onların siyer konusunda pek bilgileri yoktur. Çünkü Rasulullah'ın ve Sahabenin gazveleri Irak tarafından değil, Şâm ve Hicaz tarafından gerçekleştirilmiştir. Irak'ın fethi ise daha sonradır."⁴⁴⁷

Evzâi'nin bu sözünü duyan İmâm Muhammed, adeta Irak ehlinin bu konuda ne kadar bilgili olduğunu ispat etmek için kendisini sadece bu konuya hasrederek es-Siyeru'l-Kebîr'i yazmıştır. Bu eserde savaşlarda kullanılan semboller, savaştan kaçma, savaş esnasında yaralıların tedavisi, şehitlik, emân, savaş esirleri, ganimetler, savaştan elde edilen arazilerle ilgili hükümler, silah bırakma, barış, uluslararası anlaşmalar, bu anlaşmaların bozulması durumunda oluşan hukuki durumlar vb. konular üzerinde

⁴⁴⁵ Ahmed b. İsmâil et-Tahtâvî (1231h.) *el-Hâşiye alâ Merâki'l-Felâh Şerhi Nûri'l-İdâh*, Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, Beyrût 1998, s.15.

⁴⁴⁶ Majid Khaddurî, *Introduction, The Islamic Law of Nations: Shaybânî's Siyar*, Baltimore: Johns Hopkins Press 1966. p. 23.

⁴⁴⁷ Muhammed b. Ahmed es-Serahsî, *Şerhu's-Siyeri'l-Kebîr*, Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, Beyrût 1997, 1/4.

durmuştur. Daha sonra Evzâi'nin es-Siyeru'l-Kebîr'i de gördüğü ve bu eser karşısında "bu kitap, hadisler içeriyor olmasaydı (Muhammed b. el-Hasen) ilmi kendi kendine uyduruyor derdim. Allah bu konudaki doğru cevapların yönünü, sanki onun re'inde müşahhas hale getirmiş" diyerek hem hayretini hem de hayranlığını ifade ettiği rivayet edilmektedir.⁴⁴⁸ Bunun üzerine İmam Muhammed, yazdığı bu eseri Halife Hârûn er-Reşid'e de göndermiştir. Halife bu eseri beğenince bizzat dinlemeleri için çocuklarını İmam Muhammed'in derslerine göndermiştir.⁴⁴⁹

Serahsî'nin de belirttiği üzere, es-Siyeru'l-Kebîr, İmam Muhammed'in telif ettiği eserler içerisinde en sonuncusudur. Çünkü İmam Muhammed, bu eseri, Irak'tan ayrıldıktan sonra yazmıştır.⁴⁵⁰ Serahsî, İmâm Muhammed'in diğer eserlerini rivayet eden Ebû Hafs'ın bu eseri ondan rivayet etmemesini de eserin Bağdat'tan uzakta yazılmış olmasına bağlamaktadır.⁴⁵¹ Yine bu durumun bir sonucu olarak, bu eser İmam Muhammed'in diğer eserlerinden farklı olarak, sadece iki kişi tarafından rivayet edilebilmiştir. Bu ravilerden biri, İmâm Muhammed'in önemli öğrencilerinden olan Ebû Süleymân el-Cûzecânîdir. Diğer ravi ise, İsmail b. Tevbe Ebû Sehl el-Kazvîni'dir.⁴⁵² Kazvîni, aslında Harûn er-Reşid'in çocuklarını eğiten bir saray hocasıdır. Fakat İmâm Muhammed'in derslerine giden halifenin çocuklarına nezareti esnasında bu derslere katılmıştır. Sonuçta aldığı notlarla bu eserin ikinci ravisi olmasından ise tabakât kitaplarında ilginç bir tesadüf olarak bahsedilmektedir.⁴⁵³

Serahsî, es-Siyeru'l-Kebîr'de Ebû Yusuf'un adının hiç geçmediğini söylemektedir.⁴⁵⁴ Çünkü bu eser, her iki imam arasındaki dargınlığın iyice artmasından sonra yazılmıştır.⁴⁵⁵ Bu nedenle Serahsî, İmâm Muhammed'in, Ebû Yusuf'tan duyduğu bir hadisle delil getirmek durumunda kaldığında onun adını zikretmek yerine "sika biri bana haber verdi ki" ifadesini kullandığını

⁴⁴⁸ Serahsî, I/4.

⁴⁴⁹ Serahsî, I/4.

⁴⁵⁰ Serahsî, I/3.

⁴⁵¹ Serahsî, I/3.

⁴⁵² Muhyiddîn Ebû Muhammed Abdülkâdir b. Muhammed b. Muhammed b. Nasrillah b. Sâlim b. Ebi'l-Vefâ el-Kuraşî el-Hanefî, *el-Cevâhiru'l-Mudîyye fî Tabakâti'l-Hanefiyye*, Hicr li't-Tibâa ve'n-Neşr, Kâhire 1993, I/398.

⁴⁵³ Muhyiddîn el-Hanefî I/398.

⁴⁵⁴ Serahsî, I/3; Ahmed b. Muhammed b. İsmâil et-Tahtâvî, *Haşîye alâ Merâki'l-Felâh Şerhi Nuri'l-İdâh*, Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, Beyrût 1997, s.16.

⁴⁵⁵ Serahsî, I/3; Tahtâvî, s.16.

söylemekte.⁴⁵⁶ ve eserinde es-Siyeru'l-Kebîr'i şerh etmeye başlamadan önce, söz konusu dargınlık hakkında ilginç bilgilere yer vermektedir.⁴⁵⁷

II. Serahsî'nin es-Siyeru'l-Kebîr'i

Serahsî, es-Siyeru'l-Kebîr'i hocası, Halvânî'den dinlediğini söylemektedir.⁴⁵⁸ Serahsî'nin es-Siyeru'l-Kebîr'i Şeyhulislâm Ali b. el-Huseyn b. Muhammed es-Sügdî (ö. 461)'den de rivayet ettiği söylenmekte⁴⁵⁹ ise de kendisi, yazmış olduğu şerhte böyle bir bilgi vermemektedir. Serahsî, es-Siyeru'l-Kebîr'i şerhetmeye Özkent'te hapsedildiği süre zarfında başlamıştır. Bu eserin Kitabü's-Şurût bölümünün sonlarına doğru yaklaştığında serbest bırakılmış ve Merğînân'a gitmiş ve. şerhini burada tamamlamıştır.

Gerek es-Siyeru'l-Kebîr gerekse şerhi, siyer alanında önemli bir yere sahip olmuştur. es-Siyeru'l-Kebîr, Harûn er-Reşid'in beğenisini kazandıktan sonra Abbâsi devleti tarafından son derece önemsenmiştir. Bir çok kişi tarafından şerh edilmiş olması ise eserin ilmî mahfillerdeki önemini göstermektedir. Fakat Serahsî'nin yaptığı şerh, büyük bir beğeni kazanmış ve adeta diğerlerinin adını unutturmuştur. İmam Muhammed'in eseri, Hanefi olmayan siyer yazarları için de oldukça belirleyici ve etkili olmuştur.

Daha sonraları Hanefi mezhebini benimseyen Osmanlılar da Şerhu's-Siyerî'l-Kebîr'e çok büyük önem vermişlerdir. Eserin Ayntâbî Münib Efendi tarafından 1213 h./1798.m. yılında yapılan ve 1241 h./1825 m. yılında Matbaa-ı Âmire tarafından bin nüsha olarak bastırılan Osmanlıca tercümesinin baş tarafında, Osmanlıların bu esere önem verdiklerinden bahsedilmekte ve eserin tercümesinde bu hususun etkili olduğu açıklanmaktadır. Eserin Osmanlıca tercümesinin basımı, orijinalinin basımından daha önce gerçekleşmiştir. Zira Şerhu's-Siyerî'l-Kebîr ilk olarak 1917'da Haydarâbâd/Deccan'da basılmıştır.⁴⁶⁰ Bundan sonra eserin Arapça aslı, 1957 yılında (ilk üç cildi Salâhuddîn el-Müneccid tarafından; 4 ve beşinci cildi ise Abdülaziz Ahmed tarafından bilahere tahkik edilerek) basılmıştır. Bunun dışında eser, Muhammed Hasen İsmâil eş-Şafî'nin tahkikiyle 1997 yılında Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye tarafından Lübnan'da da basılmıştır.

⁴⁵⁶ Serahsî, I/3; Tahtâvî, s.16.

⁴⁵⁷ Bkz: Serahsî, I/3. vd.

⁴⁵⁸ Serahsî, I/4.

⁴⁵⁹ Muhyiddin el-Hanefi I/567.

⁴⁶⁰ Khadduri, p. 56.

Önemli Osmanlı tarihçileri arasında kabul edilen Joseph Hammer von Purgstall, eserin Türkçe tercümesini incelemiş ve Şeybânî'yi Müslümanların Hugo Grotius'u (1583-1645) diye isimlendirmiştir.⁴⁶¹

Batıda devletler hukukunun temellerini tabii hukuk düşüncesinden hareketle belirlemeye çalışan ve modern anlamdaki devletler hukukunun öncüsü sayılan Hugo Grotius'dan çok önce İslam Hukukçuları gerek devletler umumî hukuku gerekse devletler husûsi hukuku alanında çok önemli ve ayrıntılı eserler telif etmişlerdir. Bu anlamda İmâm Muhammed'in bu alandaki değeri, Batıda da son yüzyılda anlaşılmaya başlamış görünmektedir. Bu kapsamda Almanya, Fransa ve Amerika'da İmâm Muhammed'in devletler hukukuna katkıları merak konusu olmuştur. Almanya'da İmâm Muhammed eş-Şeybânî'yi tanıtmak üzere bir dernek kurulmuştur. Yine İmâm Muhammed'in devletler hukuku alanındaki görüşlerini tanıma ve tanıtmaya gayretlerinin bir devamı olarak Birleşmiş Milletler'e bağlı Unesco'nun İslam klasiklerini batı dillerine tercüme ettirme projesi çerçevesinde Şerhu's-Siyerî'l-Kebîr, Muhammed Hamidullah tarafından Fransızcaya tercüme edilmiştir. Ancak bu tercümenin basımı ve neşri, 1989 yılında Türkiye Diyanet Vakfı tarafından gerçekleştirilebilmiştir.

Ne es-Siyerî'l-Kebîr'in ne de şerhinin İngilizceye çevrildiğine dair bir bilgiye rastlayamadık. Majid Khadduri tarafından yapılan ve *The Islamic Law of Nations: Shaybânî's Siyar* adıyla yayımlanan İngilizce tercüme (Baltimore: Johns Hopkins Press 1966.) ise İmâm Muhammed'in *Kitâbu'l-Asl*'da yer alan siyer ile ilgili konuların (ebvâbu's-siyer) tercümesinden ibarettir. Khadduri, bu tercümeyle söz konusu eserin elyazmalarını esas alarak İngilizceye çevirmiş ve eseri ulaşılabilir hale getirmiştir.

Şerhu's-Siyerî'l-Kebîr'in Türkçe'ye bir çevirisi de M. Said Şimşek ve İbrahim Sarmış tarafından yapılmış ve 1980 yılında basılmıştır.

Serahsî'nin bu eserinin günümüz açısından bir önemi daha vardır ki o da şudur: Günümüzde İmâm Muhammed'in es-Siyerü'l-Kebîr adlı eserine, onun şerhi sayesinde ulaşabilmekteyiz. Çünkü eserin aslı, müstakil olarak elimizde mevcut değildir. Ancak Serahsî, es-Siyerü'l-Kebîr'i olduğu gibi ve eksiksiz bir şekilde rivayet etmiş değildir. Mesela "kadın ve çocuk esirlerin nesebinin ispatına dair olan bâb" ile "dâru'l-harbde hadd cezalarına dair olan bâb" arasında kalan bir bâb'ı zikretmediğini bizzat kendisi ifade etmektedir.

⁴⁶¹ Khadduri, p. 56.

Serahsî, İmâm Muhammed'in es-Siyeru'l-Kebîr'ini nakletmektedir. Ancak es-Siyeru'l-Kebîr'e ait kısımlar parantez içinde ya da sayfa üstünde ayrı olarak belirtilmiş değildir. es-Siyeru'l-Kebîr'e ait cümleler, Serahsî tarafından şerhin içerisinde eritilmiştir. Başka bir deyişle İmâm Muhammed'in sözünün nerede başlayıp nerede bitiği tam olarak belli değildir.

Eserin Muhammed Hasen İsmâil eş-Şafîi'nin tarafından tahkik edilerek basılan Arapça nüshasında Şeybânî'ye ait olan es-Siyeru'l-Kebîr şerhin içerisinde belirlenmeye çalışılmıştır. Bu nüshada es-Siyeru'l-Kebîr olarak belirlenen kısımlar sayfanın üst tarafına, şerhin bütünü ise sayfanın alt tarafına basılmıştır. Muhakkik tarafından yazılan girişte İmâm Muhammed'e ait kısımların hangi kritere göre belirlendiği ile ilgili herhangi bir açıklama yer almamaktadır. Ama görebildiğimiz kadarıyla, bir başlık altında yer alan ve es-Siyeru'l-Kebîr'in müstensihlerine ait olduğunu tahmin ettiğimiz "Muhammed zikrettiği/dedi ki" şeklindeki ifadelerin peşinden gelen kısımlar es-Siyeru'l-Kebîr'e ait kabul edilmiştir. Bu tür ifadelerin peşinden gelen, "bundan anlaşıldığına göre/ yani/ hadisten maksat şudur" gibi açıklayıcı ifadeler ise şerhe ait cümleler olarak kabul edilmiştir.

III. Eserin Üslûbu

İmâm Muhammed, es-Siyeru'l-Kebîr'de konuları ele alırken Kur'an ayetleri ve Hz. Peygamberin uygulamaları yanında sahabenin uygulamalarına da yer vermektedir. Bunlara ek olarak kıyasa müracaat etmekte ve yeni icthâdlar da yapmaktadır. Serahsî ise bazen İmâm Muhammed'in zikrettiği ayet ve hadisler dışında konuyla ilgili başka ayet ve hadisler de zikrederek İmâm Muhammed'in görüşlerini güçlendirmeye çalışmaktadır. Genellikle İmâm Muhammed'in ileri sürmüş olduğu görüşleri açıklamaya çalışmakla birlikte zaman zaman İmâm Muhammed'in görüşüne katılmayarak, Ebû Hanife veya Ebû Yûsuf'un görüşünü tercih etmektedir. Serahsî bazen Hz. Peygamber'in tatbikatında savaş ve barışla ilgili olarak hükmü bulunmayan konulardan bahsetmekte ve bu konularla ilgili yeni icthadlar sergilemektedir.

Eserin üslubuyla ilgili olarak dikkat çeken bir diğer husus ise, fazla sistematik olmayışıdır. Örneğin eserde büyük ve küçük başlıklar yoktur. Başlık olarak sadece bâplar kullanılmıştır. Ayrıca zaman zaman aynı konuyla ilgili bilgilerin birbirine yakın olarak zikredilmemesi de eserin sistematik olmayışının bir göstergesidir. Bu durumu, es-Siyeru'l-Kebîr'in bu konuda yazılan ilk eserlerden biri olmasına bağlamak mümkündür. Anlaşıldığına göre Serahsî eserin orijinal sistematığına sadık kalmak istemiş ve eseri daha sistematik

hale getirmeye yönelik bir müdahalede bulunmamıştır. Bununla birlikte eserde konular oldukça ayrıntılı bir şekilde ele alınmıştır. Bu yönüyle Serahsî'nin şerhi, siyer konusunda yazılan eserlerin en önemlilerinin başında gelmektedir.

IV. Sonuç

Serahsî, kendisinden önce yazılmış olan eserleri çok kapsamlı bir şekilde şerh eden bir fakih olarak karşımıza çıkmaktadır. Bu açıdan Serahsî, doğrudan (Şerhu's-Siyerî'l-Kebir'de olduğu gibi) ya da dolaylı olarak (el-Mebû't'ta olduğu gibi) Hanefî mezhebinin en güvenilir görüşlerini ihtiva eden Muhammed b. el-Hasen eş-Şeybânî'ye ait zâhiru'r-rivâye eserleri ilk olarak ve üstelik bu eserlere zenginlik katarak şerh etmiştir. Bu nedenle Hanefî mezhebi literatürü açısından Serahsî, ilk dönemin mirasını sonraki dönemlere aktarmada çok önemli bir geçiş noktasını temsil etmektedir. Serahsî'nin Muhammed eş-Şeybânî'ye ait es-Siyerü'l-Kebîr adlı eseri üzerindeki etkisi ise oldukça güçlüdür. Zirâ Şeybânî'ye ait olan ve şerhin aslını oluşturan orijinal metin Serahsî'nin şerhi içerisinde erimiştir. Bu açıdan Şeybânî'nin görüşlerini sadece Serahsî'nin satırlarında bulmaktan başka bir yol kalmamıştır. Bu durum, Serahsî'nin şerhini eserin orijinali kadar önemli kılmaktadır.